

Naverstad, kyrka och mynt

En bohuslänsk kyrkas historia belyst genom dess myntmaterial



C-uppsats i arkeologi
Stockholms universitet
Höstterminen 1999
Annelie Laurén
Handledare: Kenneth Jonsson

Kg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INTRODUKTION	1
1.1 Inledning	1
1.2 Syfte och frågeställningar	3
1.3 Material och avgränsning	3
1.4 Metod	3
1.5 Definitioner	4
2. HISTORIK	4
2.1 Kontrollen över Bohuslän	4
2.2 Kristnandet	5
2.3 Kyrka och byggnation	5
2.4 Den romanska kyrkan	5
2.5 Forskning	6
3. NAVERSTAD KYRKA	6
3.1 Renoveringar	7
3.2 Tidigare tolkningar av materialet	11
4. NAVERSTADS MYNT OCH ÅLDER	12
4.1 Skatterna	12
4.1.1 Är de två fynden delar av samma skatt?	12
4.1.2 Vad var orsaken till nedläggandet av mynten i kyrkan?	13
4.1.3 Vad kan mynten säga om korets ålder?	15
4.2 Lösfynden	17
4.2.1 1824 års lösfynd	17
4.2.1.1 Vad hittades var?	17
4.2.1.2 Vad var orsaken till nedläggandet av myntet i kyrkan?	17
4.2.1.3 Vad kan myntet säga om långhusets ålder?	19
4.2.2 1927 års lösfynd	20
4.2.2.1 Vad var orsaken till nedläggandet av mynten i kyrkan?	20
4.2.2.2 Vad kan mynten säga om långhusets ålder?	21
5. KÄLLKRITIK	21
6. SAMMANFATTNING	22
7. REFERENSER	23
8. BILAGA	26
9. KONKORDANSTABELL ÖVER 1693 ÅRS FYND	30

Abstract

This paper deals with the church of Naverstad in northern Bohuslän and its coin finds. The main purpose is to find out why the coins ended up in Naverstad and what they can tell us about the age of the church. Through the analysis I come to the conclusion that the different coin finds have different meanings. Some of them can be interpreted as an offering, as coins of consecration or maybe as a continuing tradition from earlier times, while others can have the meaning of lost coins or being deposited in graves. Taking all this into consideration, and also, among other things, the minting periods of the coins, I finally draw the conclusion that the chancel was built some time during the 1190' s and the nave some time at the end of the 13th century.

1. INTRODUKTION

1.1 Inledning

Vi färdas norrut, längs väg 165 i det nordligaste Bohuslän. Från höger sida kastar då och då södra Bullarsjön sitt glitter. Ibland omges vi av äng, ibland bara av skog. Det bär upp och ner. Efter ett par mil på denna väg, bakom en vägkrök, dyker den plötsligt upp. Naverstads gamla helgedom lyser mot oss uppifrån åsen.

Slutmål. En slingrande vandring i uppförsbacke har lett oss fram till ett par järngrindar. Vi befinner oss nu högst upp på höjden och vid kyrkoområdets huvudingång. Innanför grindarna breder Naverstad kyrka och dess gravvårdar ut sig, utanför tronar minnesmärken från äldre tider. Över hela platsen vilar en särskild stämning. Det är något i luften som inte riktigt går att sätta ord på. En slags laddning, en spänning, men samtidigt ett lugn och något heligt. Jag får känslan av att träden och naturen ler hemlighetsfullt mot mig, som om de har sett och vet något som jag inte vet. Det förflutna känns väldigt nära.

I omgivningen runt Naverstad kyrka har under årtusenden tidigare liv och aktiviteter satt sina spår. Många människofötter har i många olika syften trampat här. Mellan ca 100 - 600 e.Kr. användes området som begravningsplats för den dåtida befolkningen, men en gammal färdled, fångstgrop (Naverstad, Tanum kommun, Fornlämningsmiljöer i Bohuslän 1985) och boplatser (material från Fornminnesregistret) skvallrar även de om andra gårdar. Trakten runt kyrkan är bygdens mest fornlämningstäta och här finns dagens (Gula kartan, Naverstad 9A:49 1994), och troligen också gårdagens, centralort.

Naverstad kyrka ligger, som bekant, i norra Bohuslän (fig.1), i en bygd som går under namnet Bullaren. Bullaren utgörs av två socknar, en mindre, sydlig, Mo, och en större, nordligare, Naverstad, där Naverstad, vilket framgår av namnet, är sockenkyrka. Bullaren är genom sitt läge, ett par mil från kusten, en inlandsregion. En avses belägen skogsbygd med norska gränsen och Dalsland som grannar i norr och öster. Men trots detta har området i äldre tider inte varit helt avskärmat, och är det inte nu heller. Genom Bullaren går Bohuslän's största insjöar, södra och norra Bullarsjön (Gula kartan, Naverstad 9A:49 1994), vilka sträcker sig från Tunge härad söder om Bullaren och upp i Norge. Längs dessa vattendrag gick tidigare den gamla vintervägen mellan Norge och södra Bohuslän (Naverstad, Tanum kommun, Fornlämningsmiljöer i Bohuslän 1985) och det är troligt att människor alltid har färdats på dessa sjöar.

Ända sedan jag var liten har jag tillbringat alla mina somrar i Bullaren. Detta har gett mig många minnen, både av bygden och av äldre släktingar som visat och berättat saker för mig. Under åren som gått har också mina rötter tagit ett allt fastare tag om Bullarens jord. Det var därför inte så svårt att välja ett ämne när jag tidigare i år skulle göra min b-uppsats i arkeologi. Jag ville då skriva om något som låg mig varmt om hjärtat och som dessutom var spännande (Rehn 1998).

I och med arbetet med b-uppsatsen upptäckte jag att man under tidigare renoveringar av Naverstad kyrka funnit mynt. Jag blev intresserad och när det dessutom inte stod mycket mer och jag märkte att ingen utförligt hade behandlat mynten och de frågor som de väckte, då bestämde jag mig för att detta skulle bli mitt uppsatsämne på c-nivå

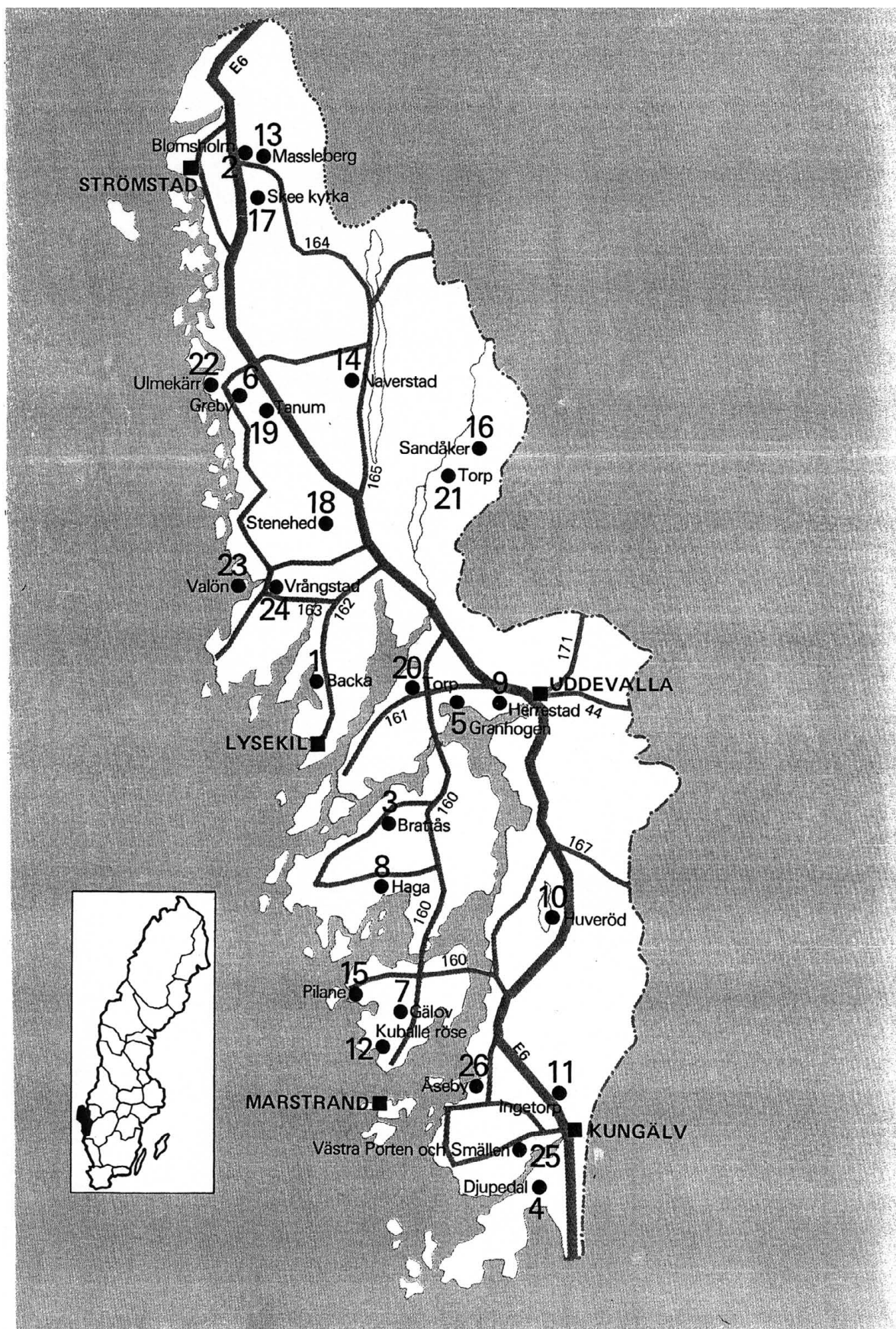


Fig. 1 Karta över Bohuslän (Med arkeologen Sverige runt 1987, s. 204).

1.2 Syfte och frågeställningar

Man kan säga att målet med denna uppsats är tredelat. Som jag nämnde ovan så är det mycket lite som har gjorts angående Naverstads mynt. Syftet är här därför dels att sammanställa mynten, dels att ge dem en plats i skriftliga sammanhang. Min avsikt är också att mer noggrant än tidigare besvara de frågor som mynten har skapat hos folk, nämligen:

- Vad var orsaken till nedläggningen av mynten i kyrkan?
- Vad kan mynten säga om kyrkans ålder?

1.3 Material och avgränsningar

Till största delen stödjer sig denna uppsats på det numismatiska material som i olika omgångar framkommit i Naverstad kyrka, men även kyrkan som sådan är central i detta arbete. Myntmaterialet utgörs av lösfynd och skattfynd och består av 186 mynt fördelade på sju århundraden, från 1100- till 1700-talet. I materialet finns Norge, Sverige, Danmark, Tyskland och Frankrike representerade. Kyrkan, som är romansk, består av ett långhus och ett lägre, smalare, rakslutet kor.

Vid avgränsningen av materialet har den disponibla tiden varit avgörande, även frågeställningarna har förstås bestämt ramarna. Trots detta känns det som att avgränsningen skett naturligt. De enda källor som verkligen givit användbar information i försöken att besvara frågeställningarna har varit Naverstad och dess mynt. Sökandet efter ledtrådar på andra håll, t.ex. genom undersökningar av Bohusläns myntfynd och kyrkor, och jämförelser med liknande kyrkor i övriga landet, deras tillkomsthistoria, byggnadsstil och myntfynd, har inte givit något resultat. Med "liknande kyrkor" menar jag kyrkor av romansk typ och sådana som givit ifrån sig myntfynd på samma sätt som Naverstad.

1.4 Metod

I slutet av denna framställning finns en sammanställning av alla de mynt som under årens gång hittats i Naverstad. Att bestämma de 186 mynten var en förutsättning för att över huvudtaget kunna börja skriva, eftersom uppsatsens utformning är beroende av myntens datering. Vägen fram till denna sammanställning har gått genom litteraturstudier och genom studier av material från A T A, Kungliga biblioteket, Kungliga myntkabinettet och Numismatiska forskningsgruppen. I de enstaka fall då det varit möjligt att studera mynten i verkligheten, på Kungliga myntkabinettet, har bestämmningar kunnat göras direkt utifrån mynten (några av de som studerats har dock varit i dåligt skick och svåra att bestämma). I andra fall, då mynt visat sig vara spårlöst borta eller stulna (gäller 1927 års lösfynd), har jag fått förlita mig på foton, teckningar, brev, redogörelser och förteckningar.

I uppsatsen ingår, förutom sammanställningen, också en tabell i vilken jag jämför mynten i två olika skatter. Anledningen härtill är att jag vill se om dessa skatter har ett gemensamt ursprung, något som man tidigare propagerat för. I övrigt har jag tagit del av tidigare kunskaper och åsikter, ofta gällande Naverstad och dess mynt, varefter jag skapat mig en egen uppfattning.

1.5 Definitioner

Definitioner som förekommer i texten förklaras här.

Absid= Halvrund och vanligen med halvkupol täckt utbyggnad av basilika eller kyrkorum

Brakteat= Mynt som är präglat bara på en sida

Förband= Finns mellan två byggnader om deras murverk är sammanfogade, d.v.s. går in i varandra

Guldgubbe= Litet figurableck av mycket tunn och skör guldfolie, vars genomsnittliga storlek är ungefär 1 x 1 cm. Endast präglade på en sida

Kor= Den vanligen i öster belägna delen av kyrka, där högaltaret är placerat och altartjänsten äger rum

Kvader= Rätvinklig, i fyrkant tillhuggen byggnadssten

Långhus= Långsträckt, vanligen rektangulärt, huvudrum av kyrka, avsett för församlingen

Lösfynd= Ett enstaka fynd som deponerats eller tappats bort

Numismatik= Vetenskapen om mynt och medaljer

Romansk stil= Arkitekturstil vars främsta kännetecken är rundbågen, omfattar i Norden ungefär tiden 1050-1250

Skalmursteknik= Ett sätt att bygga en mur, bestående av inre och yttre mur med fyllning emellan

Skattfynd= Minst två mynt nedlagda på samma plats vid samma tillfälle

Takstol= Del av bärande konstruktion i yttertak, bestående av två mot varandra resta huvudbjälkar och ett antal stödbjälkar

Tpq= Terminus post quem. Tidigast tänkbara präglingstid för det yngsta myntet i en skatt

Triumfbåge= Valvbåge som är placerad som en gräns mellan långhus och kor i en kyrka

Tympanon= Bågfält ovanför en dörröppning, i medeltida kyrkportaler ofta försett med reliefutsmyckning

2. HISTORIK

Innan jag i denna framställning går vidare till analysen och besvarandet av frågeställningarna bör en bakgrund tecknas. För att läsaren ska få en mer fullständig bild ska jag här försöka skildra några utvalda ämnesområden som direkt eller indirekt berör innehållet i uppsatsen.

2.1 Kontrollen över Bohuslän

I det landskap som idag går under namnet Bohuslän, och som förr kallades Ranrike (Sveriges kyrkor 1967, s. viii) eller Viken (Persson & Hansson 1981, s. 12), kämpade tidigare olika intressen. I början av 1000-talet stod området under dansk överhöghet, men innan 1000-talets mitt intog normmännen den ledande positionen i området. Bohuslän kom därmed under norskt inflytande, men trots det dröjde det ända in på 1200-talet innan den norske kungen lyckades ta kontroll över denna region. Det fanns ett stort motstånd i området och under flera årtionden var landskapet praktiskt taget självständigt (Elling 1978, s. 51). Förutom en inre bristande samarbetsvilja försvårades även arbetet att behålla Bohuslän under norsk krona av svensk ockupations lust. Hela medeltiden igenom stred Norge och Sverige om detta område, och 1658 övergick Bohuslän i svensk ägo (Gula kartan, Naverstad 9A:49 1994).

2.2 Kristnandet

I slutet av 900- och början av 1000-talet startade den process som vid 1100-talets slut förvandlat Norge till ett kristet rike (von Achen 1995, s. 281f). De kungar som inledde processen, Olav Tryggvasson och Olav Haraldsson (von Achen 1995, s. 281), var i sin strävan att få folket kristnat helt skoningslösa. Genom våld och tvång omvändes befolkningen till den nya tron. De kallade dem till ting där de tvingade dem att välja mellan kristen lag eller strid (Högberg 1965, s. 17). Enligt sagan ska Viken ha kristnats sommaren och vintern 996 - 997, och i början av 1000-talet hade kristen lag ålagts vikenborna (Persson & Hansson 1981, s. 12).

2.3 Kyrka och byggnation

Det var vid mitten av 1000-talet som tekniken att uppföra stenbyggnader med bränd kalk som bindemedel kom till Norden (Högberg 1965, s. 24). I Norge var det dock sällsynt med kyrkor i sten före 1100-talet (Högberg 1965, s. 29), kyrkor i trä kan istället ha existerat (Skre 1995, s. 215). Först omkring skiftet 1000/1100 började man här resa stenkyrkor (Persson & Hansson 1981, s. 15), och i Bohuslän blev 1100-talet en livlig kyrkobyggnadstid, då de flesta av landskapets socknar fick sina gudshus (Persson & Hansson 1981, s. 13).

De äldsta stenkyrkorna i området utgörs av två olika romanska typer (Sveriges kyrkor 1967, s. xiii). Skillnaden består huvudsakligen i korets utseende, om koret har rak avslutning eller är försedd med en halvrund absid (Persson & Hansson 1981, s. 13). De kyrkor med rak korvägg kallas irisk-anglosaxiska (Elling 1978, s. 118) och av namnet förstår man att dessa kyrkor stått under engelskt inflytande (Högberg 1965, s. 54). Om absidkyrkorna har det sagts att de skulle spegla tyska influenser (Persson & Hansson 1981, s. 13), men Folke Högberg, som har gjort en studie över medeltida absidkyrkor i Norden, menar att det snarare rör sig om dansk förmedling än utomnordisk i detta område (Högberg 1965, s. 42).

Kyrktypen med rak koravslutning är den vanligaste i Norge (Högberg 1965, s. 33), och byggdes under hela den romanska stilperioden. Absidkyrkan hade däremot sin topp under 1100-talets andra hälft och under 1200-talets första decennier försvann den helt (Högberg 1965, s. 34). Typiskt för sistnämnda kyrka är bl.a. att den ligger i de rikaste jordbruksbygderna och vid större färdvägar. Högberg anser därmed att absidkyrkan var de mest betydelsefulla bygdernas kyrka (Högberg 1965, s. 33).

2.4 Den romanska kyrkan

Den romanska stilen, även kallad rundbågestil efter det mest utmärkande draget i arkitekturen, omfattar i Norden ungefär tiden 1050 – 1250 (Mildner 1997, s. 14). Kyrkan i denna arkitekturstil utgjordes vanligtvis av ett långhus och ett lägre, smalare kor, vars avslutning, vilket nämnts tidigare, kunde vara rak eller absidformad. Exempel på typiska romanska drag är en trång triumfbåge mellan kor och långhus, två altaren på triumfbågens sidor, en huvudingång i södra långhusmuren, ett platt trätak eller en öppen takstol och små fönsteröppningar, ofta ett i koret och två i långhuset (Lindgren 1988, s. 9f).

Vid byggandet av kyrkan tog man hänsyn till det material som fanns i området. Där det var gott om sandsten eller kalksten byggde man ofta sina kyrkor av välhuggna kvadrar, men där det var ont om detta material använde man sig istället av den billigare gråstenen, som klövs och murades upp med den släta sidan utåt (Lindgren 1988, s. 25). Väggarna som var

metertjocka och gjordes i skalmursteknik (Mildner 1997, s. 20f), saknade ofta skulptural utsmyckning. Eftersom det var dyrt att anlita stenhuggare förblev många kyrkor osmyckade, och då det finns stensulptur är den oftast placerad vid portalerna (Mildner 1997, s. 22).

2.5 Forskning

I sin avhandling *Moneta nostra* från 1992 behandlar Henrik Klackenberg fenomenet mynt i kyrkor. I ett av de inledande kapitlen presenterar han olika teorier om varför man hittar medeltida mynt i kyrkgolv, och han ger här även sin egen syn på saken.

Från och med 1950-talet har frågan om orsaken till mynt i kyrkor varit livligt debatterad. De förklaringar som givits har varit att mynten medvetet deponerats i gravar, att de medvetet offrats i kyrkgolvet och att de omedvetet tappats och förlorats i kyrkgolvet. Klackenberg anser att alla tre har gott stöd, men ser den sista teorin som mest trolig. Hans uppfattning är att mynten primärt ska tolkas som ett offerspill, att de tappats ”av kyrkobesökarna i samband med olika typer av kyrkliga förrättningar, framför allt i samband med offret” (Klackenberg 1992, s. 34f).

Stöd för sin hypotes tar han bl.a. i myntens spridning. Ett mönster har kunnat urskiljas där man ser att mynten huvudsakligen koncentrerar sig till de platser där människor under katolsk tid förväntades offra, d.v.s. till högaltaret i koret och till långhusets östra del, där lekmanaltare och sidoaltare fanns. Beräkningar av mynten och ändringar i kulten i och med reformationen stärker även de hans teori. Klackenberg menar att de mynt som hittas i kyrkor är en så liten del av det ursprungliga antalet att det är rimligt att tolka dem som tappade och den nedgång man kan se i myntfynden under 1500-talet är enligt honom ett resultat av den nya tidens kamp mot bl.a. helgonkult (Klackenberg 1992, s. 36ff).

Trots att Klackenberg håller på sin förklaringsmodell, så utesluter han inte andra orsaker till varför mynt hamnat i kyrkor. Mynt kan ha tappats vid andra tillfällen än bara vid offret och de kan också ha deponerats i gravar. Förklaringen att de medvetet skulle deponerats i kyrkgolvet tror han däremot inte på (Klackenberg 1992, s. 35, 38).

3. NAVERSTADS KYRKA

Inbäddad bland träd och grönska, men fullt synlig nerifrån dalen, ligger den lilla vitkalkade medeltidskyrkan. Tillsammans med gravar från vitt skilda tider samsas den om det trånga utrymmet på åsen, som i öster sänker sig ner i södra Bullarsjöns vatten. Trots att kyrkan under årens lopp varit utsatt för jordbävningar (Bullaren ligger i en geologisk orolig del av vårt land), orkan, åsknedslag och ett flertal renoveringar (Kyrkor i Bohuslän, Inventering 1981 - 83) har den lyckats behålla sin ursprungliga karaktär. Långhuset (19,5 x 15,5 meter) och det lägre, smalare, rakslutna koret (11,5 x 9,5 meter) (Bolinder 1915, s. 16) är med största sannolikhet varken förlängda eller breddade (Brandt 1992).

Liksom de flesta äldre kyrkor i Bohuslän är Naverstad byggd i skalmursteknik, d.v.s. väggarna utgörs av två gråstensmurar (Holmberg 1867, s. 93) emellan vilka kullersten, sand och kalk finns. Gråstenen är kluven och i vissa fall bearbetad efteråt för att få en jämnare form. Vid portalerna finns mer välarbetad, och även profilerad, sten (Brandt 1992; Lindhardt 1929).

Första gången Naverstad nämns i skriftliga sammanhang är under 1300-talet. Genom arkivstudier har man funnit enstaka köpehandlingar eller liknande som dåvarande pastor undertecknat eller bevitnat. Kyrkans äldsta öden vet man däremot inget om. (Lindhardt 1928, s. 79). För att få reda på kyrkans äldsta historia måste man därför söka i annat material än det rent skriftliga. Renoveringar och det som framkommit vid dem är här mycket viktiga.

3.1 Renoveringar

Det är särskilt tre arbeten som kan bidra med information om Naverstads äldre historia. Två av dessa är kända sedan förut, men ett tredje har under århundradenas gång nästan helt fallit i glömska. I det skriftliga material som finns talar man jämt om 1824 års renovering och 1927-28 års restaurering, medan den reparation som Naverstad kyrka genomgick 1693 knappt får något utrymme alls. Detta har lett till att 1693 års fynd helt lämnats obehandlat.

Det enda man vet om reparationen 1693 är att man i kyrkomuren hittade minst 38 mynt (Bromell 1731) (fig. 2). (Beroende på vilken källa man använder kan det finnas fler mynt i detta fynd. Den som jag stödjer mig på är främst en redogörelse skriven av Magnus von Bromell, vilken redovisar 37 mynttyper. Det finns dock ytterligare en källa, en latinsk skrift på Kungliga biblioteket, som behandlar 40 mynt (?), men som p.g.a. språkbarriärer inte har kunnat användas här. *Brevis ac succincta enumeratio nummorum cavorum seu bracteatorum, qui variis temporibus, diversis in Regni Svecani locis pridem e tellure effossi, in musaeo Bromeliano Numismatico, nunc asservantur. Holmiae. 1731*). 1824 års renovering har man däremot mer kunskap om. Olika källor upplyser om de ändringar som då gjordes och vad man fann. Bland annat flyttades huvudingången från södra långhusväggen till västra gaveln (Holmberg 1867, s. 93), triumfbågen mellan koret och långhuset bröts ner och nya fönster upptogs. I samband med arbetet på kyrkan upptäcktes också två mynt, som dock är svåra att placera rumsligt, eftersom uppgifterna om var de hittades skiljer sig åt. Ett inventeringsprotokoll från 1830 ger två motstridiga påståenden. Samtidigt som den säger att båda mynten låg i kyrkans norra sidomur, ges också upplysningen att bara ena myntet kom från kyrkans norra sidomur medan det andra hittades i kyrkans golv (Inventeringsprotokoll över Naverstad och Mo kyrkor 1830).

Bäst dokumenterad av alla byggnadsarbeten är den restaurering som ägde rum 1927-28. Vid denna tid tog man fram det gamla innertaket, som 1892 täckts med ett brädtak. Triumfbågen som tagits ned 1824 återuppfördes och två gamla nischer på triumfbågens sidor återställdes. En sakristia byggdes till i norr och värmeledning drogs in i kyrkan. När man i koret grävde för anläggandet av ovanstående värmeledning fann man flera intressanta saker. Nio gravar, ursprungligen fler, hittades tillsammans med kistdelar, handtag, ornament och dessutom 39 mynt. Nämnas kan även upptäckten av mössa som täckte ett av kranterna och två silkesstrumpor med kvarliggande benpipor. Enligt John Gustaf Lindhardt, präst i Naverstad under restaureringen, verkade gravarna 1 - 9 (fig. 3) i koret vara en stor familjegrav. Även längre upp i koret (nr 10) och i långhusets mittgång (A) påträffades gravar (Lindhardt 1929).

Föremål för restaureringen 1927-28 var även östra korväggens ytterskal, som behövdes byggas om. Men för att kunna göra detta var man först tvungen att riva ytterskalet. Vid nedtagandet av den ”största och vackraste” stenen i muren skedde ett litet ras och grus sågs tillsammans med mynt ligga på marken. Mynten hade från början legat lösa direkt bakom stenen, d.v.s. alldeles bakom den yttre skalmuren i kanten till fyllningen, och när stenen gav vika följde de efter. Platsen för de 107 mynt det rör sig om (SHM inv.nr. 18 362) var två decimeter in i muren, ungefär 1,1 meter från marken och 2 meter från östra korväggens norra hörn (fig. 4). Vid sällning av gruset märkte man att antalet mynt från början varit större.

Bland gruset fanns nämligen myntrester som var allt för små för att kunna tillvaratagas (Lindhardt 1927a,1929).

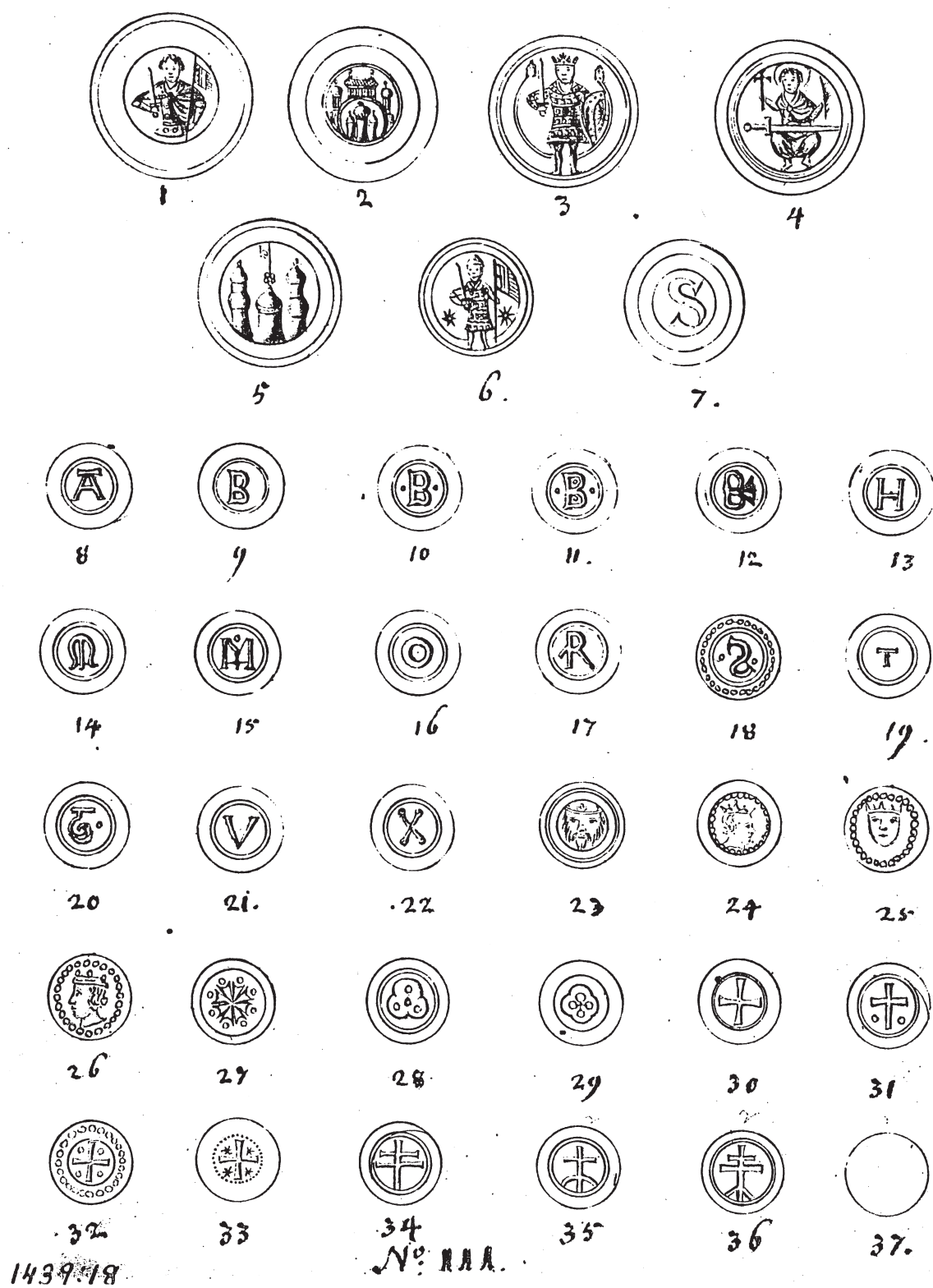


Fig.2. Avbildning av de mynt som hittades i samband med reparationen av Naverstad kyrka 1693 (Bromell 1731)

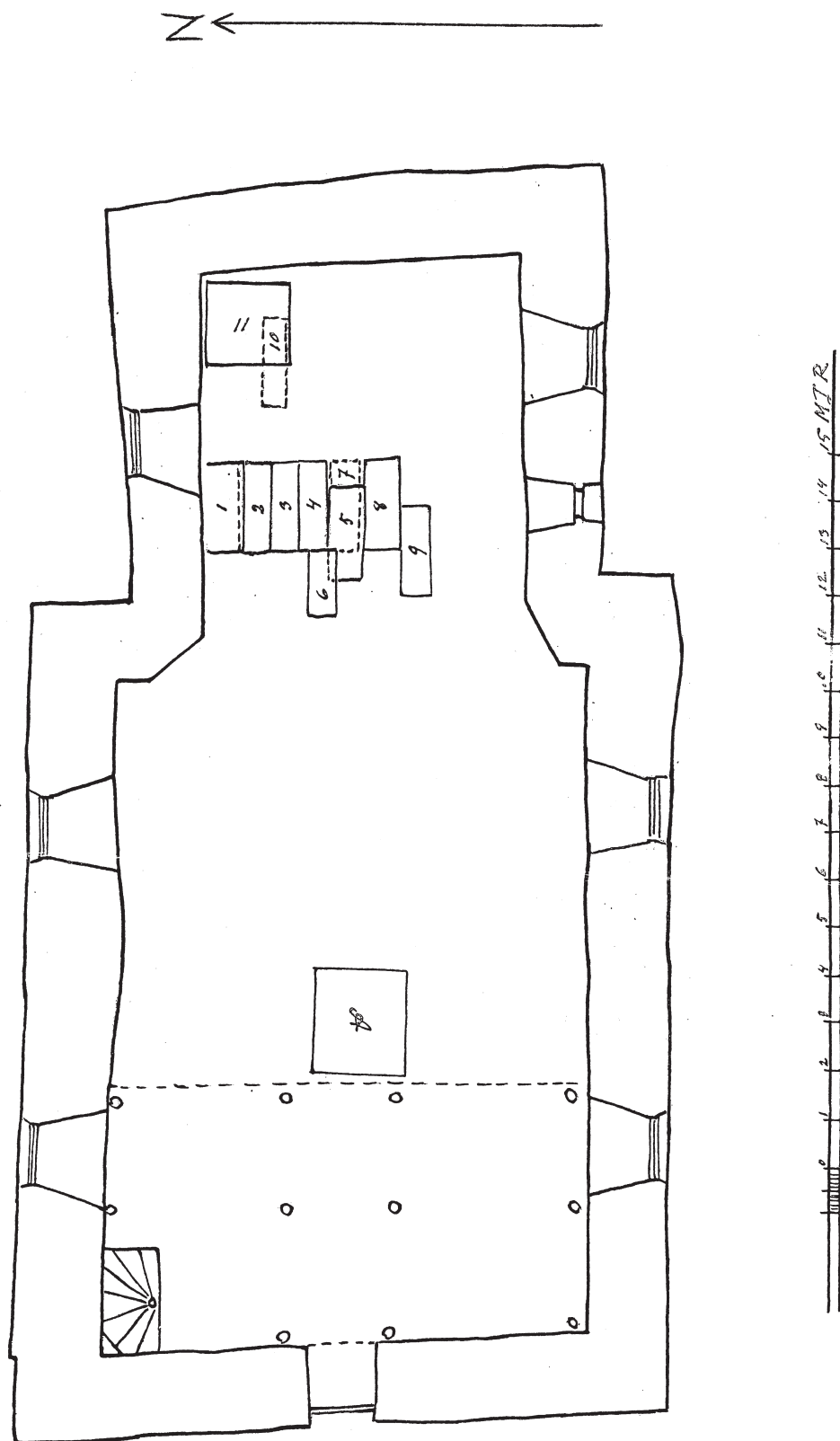


Fig.3. Grundplan av Naverstad kyrka så som den såg ut innan restaureringen 1927-28. Nr 1-10 och A är gravar som upptäcktes i samband med restaureringen 1927. Nr 11 däremot är en stor gemensam grav som grävdes 1927 och dit innehållet i gravarna 1-9 sedan flyttades (ritning i ATA, 1927).

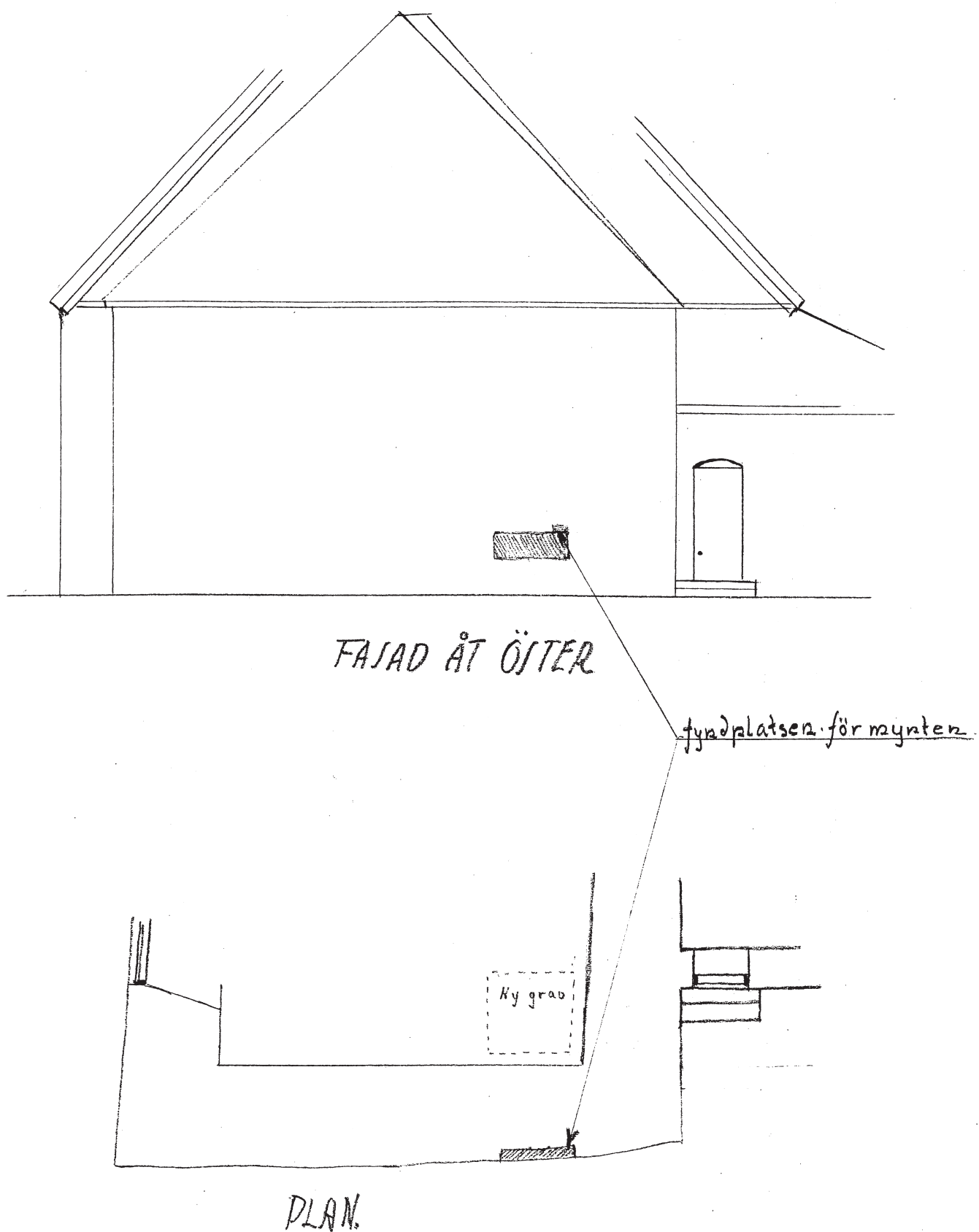


Fig.4, Fasad- och planritning över korets östra del, visande fyndplatsen för de mynt som hittades i kormuren under 1927-28 års restaurering (ritning i ATA, 1927, Dnr 2079).

En sista iakttagelse som bör nämnas är upptäckten 1927 att kor och långhus ej är samtida. Det saknas utvändiga förband mellan kor och långhus och korväggens stenar bär även innanför den linje där långhusets mur möter korväggens med sin ytterkant, spår av kalkputs (Lindhardt 1927b, 1929).

3.2 Tidigare tolkningar av materialet

Den rådande uppfattningen under detta sekel har varit att Naverstad kyrka eller dess äldsta delar tillkommit vid mitten av 1100-talet, även 1100-talets första hälft har ansetts som en sannolik byggnadsfas (Gula kartan, Naverstad 9A:49 1994). Vid frågan om vilken av kyrkans delar som tillkom först har man under 1900-talet svarat koret (Lindhardt 1927b). I inventeringsprotokollet från 1830 finns däremot en annan teori presenterad. Här sägs det att koret troligen är yngre än långhuset, eftersom det till viss del är byggt av välhuggen sten.

För att lösa frågan om korets och långhusets ålder har man under 1900-talet tagit hjälp av de myntfynd som gjordes 1927 (korväggsmynthen) och 1824. Om 1927 års mynt har det sagts att de skulle lagts in utifrån, och därmed inte ha något samband med kyrkans grundläggning (Lindhardt 1928, s. 78). Det är framför allt myntens läge (Lindhardt 1927b), i kanten mellan fyllningen och murens ytterskal, och avsaknaden av en nisch som gjort att man dragit denna slutsats. I en skrivelse till riksantikvarien 1927 berättar Lindhardt om hur han tror det gått till. Ovanpå den stora sten, som mynten låg bakom, fanns en mindre sten. Troligen har man tagit ut den mindre stenen, lagt in mynten och sedan återinsatt stenen. (Lindhardt 1927a).

Förklaringar som givits angående myntens existens i muren har kommit från två håll, dels från Lindhardt, men även från riksantikvarien. Riksantikvarien anser att det är svårt att ge en förklaring om mynten inte har samband med byggandet av kyrkan, vilket han inte tror att de har, eftersom ett mynt kan vara slaget så sent som 1205 och kyrkan är byggd innan dess. Hans förslag är att mynten kan ha inlagts sedan en eldsvåda skadat byggnaden och krävt partiell nyinvigning. De kan också ses som ett offer eller haft en annan liknande rituell innebörd (Nordberg 1927). Lindhardt tolkar däremot mynten som inlagda i muren i orostider av någon som velat ha en säker förvaringsplats. Ägaren har sedan troligen hastigt dött och mynten glömts bort (Lindhardt 1927b).

År 1924 var en professor Meijer från Trondhjem på besök i Naverstad (Lindhardt 1929). Efter mätningar och en titt på kordörrens utseende gav han beskedet att kyrkan inte kan vara byggd senare än 1150. I och med att Lindhardt ansåg att mynten, som består av typer som präglats i slutet av 1100-talet och början av 1200-talet, inlagts utifrån och därmed inte hade något samband med kyrkans byggande, så fann han Meijers bedömning trolig, men bara beträffande koret eftersom han var av den åsikten att långhuset byggts senare (Lindhardt 1927b).

Lindhardt antog därmed att det som Meijer sagt var sant, att koret byggts ca 1150 (Lindhardt 1927b), men vad ansåg han om långhusets ålder? Axel Emanuel Holmberg skriver 1867 i andra delen av sin *Bohusläns historia och beskrifning* (s. 93) att kyrkans tillkomst kan upplysas av 1824 års mynt, och Lindhardt arbetade efter samma teori när det gällde långhuset. Han säger att mynten som hittades 1824 ger stöd för antagandet att detta är något århundrade yngre än koret (Lindhardt 1928, s. 79).

Mynten har tolkats som att de hittades i långhusets mur när man upptog två nya fönster (Lindhardt 1927b). Holmberg uppfattar dem som tappade eller som offrade av byggmästarna (Holmberg 1867, s. 93) och Lindhardt tror även han att de legat i muren sedan dess tillkomst. Detta, att mynten troligen kommit på plats vid byggandet, och en förmodan att ena myntet

präglats i början av 1200-talet fick Lindhardt att tro att långhuset måste ha uppförts vid 1200-talets mitt (Lindhardt 1927b).

Om man övergår från att tala om kyrkans ålder, så har även andra tolkningar gjorts angående fynden från 1693 och kormuren 1927. Dessa fynd är av samma art (Rasmusson 1931, s. 382), de utgörs båda av norska, svenska och tyska mynttyper som präglats under 1100-talets slut (se bilaga), och man har därför sett på dem som en enda ursprunglig skatt som vid ett tillfälle delats på (Thordeman 1935, s. 5,25). Man förmodar att de nedlagts samtidigt och på samma plats (i kormuren) (Thordeman 1936, s. 67).

De mynt som man 1927 fann i korgolvet har inte tagits upp här, eftersom de inte behandlats i de till buds stående skriftliga källorna. Den enda information som ges är att de består av norska, svenska, danska och nordtyska mynt från 1200 – 1700-talen (SHM inv.nr 18 362).

4. NAVERSTADS MYNT OCH ÅLDER

I ett försök att göra en tolkning av mynten och kyrkans ålder kommer jag här att tala om skatter och lösfynd. De skatter som avses är fynden från 1693 och 1927 (korsväggsmynten), och med lösfynd menar jag 1824 och 1927 (korgolvsmynten) års mynt.

4.1 Skatterna

4.1.1 Är de två fynden delar av samma skatt?

Skatterna består, som redan nämnts, av norska, svenska och tyska mynttyper präglade under 1100-talets slut. Nästan alla mynt är s.k. brakteater. I förra kapitlet framkom det att man tidigare tolkat 1693 och 1927 års fynd som en enda ursprunglig skatt. Grunden för detta antagande var att mynten var av samma art. För att se om det ligger något i ovanstående tolkning har jag funnit det nödvändigt att sammanställa fynden i en tabell (tab. 1).

Av tabellen kan man utläsa att det till största delen är samma mynttyper i båda skatterna. I de enstaka fall där en mynttyp inte finns representerad i båda fynden kan det möjligen bero på slumpen eller att mynt vittrat bort. Det skriftliga materialet meddelar nämligen att många mynt, både i 1693 och 1927 års fynd, var i dåligt skick vid tiden för deras upptäckt och att en del smulats sönder (Gudesen Giädda 1693; Lindhardt 1927a). Tabellen visar även skillnaden mellan fyndens storlek. Fyndet från 1693 är mycket mindre än 1927 års och detta kan möjligtvis förklaras utifrån den tidsanda som existerade då skatterna hittades. Under 1600- och 1700-talen var intresset fokuserat på mynttyper och skapandet av systematiska samlingar. Att man behöll ett mynt om det fanns fler som var lika och att man sålde resten är därför sannolikt. Under 1900-talet hade intresset istället förskjutits till själva fynden, vilket ledde till att man behöll alla mynt (Jonsson muntl. medd. dec 1998).

Trots snedfördelningen mellan fynden vad gäller antalet mynt är mönstret man kan se i tabellen tydligt. Båda skatterna har en likartad sammansättning och jag anser det därmed troligt att de faktiskt utgör en enda ursprunglig skatt som sedan delats på. Att en skatt delats i två delar och att delarna sedan troligen gömts samtidigt och nära varandra är ett fenomen som är känt sedan tidigare (Thordeman 1935, s. 5). Det skulle därför inte förvåna mig om detta även varit fallet i Naverstad. Bengt Thordeman, som skrivit om tvillingskatter, anser att det varit så (Thordeman 1935, s. 5,25, Thordeman 1936, s. 67).

Land	Datering	Motiv	1693 års fynd	1927 års fynd	Summa
Norge:	1100- talets mitt	Krönt huvud) (Överkryssat kors	0	1	1
	1150-1170	Krönt huvud inom pärlring	2	3	5
	1170-1205	Krönt huvud	1	4	5
	1170-1205	Kors	8	29	37
	1170-1205	Punkt/punkter	2	0	2
	1170-1205	Stjärna	1	4	5
	1170-1205	A	1	3	4
	1170-1205	B	5	16	21
	1170-1205	E	1	3	4
	1170-1205	G	1	0	1
	1170-1205	H	1	1	2
	1170-1205	M	1	1	2
	1170-1205	R	1	1	2
	1170-1205	S	1	11	12
	1170-1205	T	1	0	1
	1170-1205	V	1	0	1
	1170-1205	X	1	1	2
Sverige:	1167-1196	Huvud	1	6	7
Tyskland:	sent 1100- tal	Nordtyska	6	4	10
		Summa mynt:	36	88	124

Tab. 1 Tabellen visar skatternas sammansättning. Endast mynt som exakt har kunnat bestämmas har tagits med.

Det finns ingen exakt skriftlig uppgift om var fyndet från 1693 gjordes, det enda som står är att det hittades i kyrkomuren (Gudesen Giädda 1693). Men med tanke på att 1927 års fynd gjordes i kormuren och att skatter som delats på vanligtvis nedlagts nära varandra, så borde även 1693 års fynd gjorts där. I samband med restaureringen 1927-28 upptäcktes något som kan vara värt att nämna. I östra korväggens yttermurs södra hörn, mitt emot det hörn där man fann 1927 års mynt (fig. 4), var murningen sämre gjord än i övrigt. Detta parti har därmed någon gång i tiden varit nedtaget (Lindhardt 1929) och sedan murats om, kanske i samband med reparationen 1693 när man fann mynten.

4.1.2 Vad var orsaken till nedläggandet av mynten i kyrkan?

De tolkningsförsök som tidigare gjorts av myntens (1927 års) existens muren, kan sammanfattas så här:

- 1) Mynten har sannolikt inlagts i muren i orostider av någon som velat ha en säker förvaringsplats. Ägaren har sedan troligen hastigt dött och mynten glömts bort.
- 2) Mynten kan ha inlagts sedan en eldsvåda skadat byggnaden och medfört partiell nyinvigning.
- 3) Mynten kan ses som ett offer eller haft en annan liknande rituell innebörd.

Den första förklaringen kommer från Lindhardt och de andra från riksantikvarien 1927. Gemensamt för dem är att de bygger sina hypoteser på föreställningen att mynten hamnat i muren efter det att koret byggts. Deras stöd för denna föreställning kan dock ifrågasättas.

Vad gäller Lindhardt så anser han att avsaknaden även nisch och myntens läge talar för en inläggning utifrån, men varför måste det finnas en nisch för att mynten ska ha inlagts i samband med byggandet av koret? Kan man inte lika gärna bara ha lagt in skatten som den är? Och varför måste skattens läge, innanför den yttre skalmuren i kanten till fyllningen, tyda på inläggning utifrån? Kan det inte finnas en möjlighet att man faktiskt placerat mynten där även särskild orsak? Något som är så värdefullt vill man väl inte bara kasta in i fyllningen.

Riksantikvarien grundar sina förklaringar på det faktum att ett mynt kan varapräglat så sent som 1205. Det verkar som han tar detta mynts *senast möjliga*präglingstid som en indikation på att mynten inlagts efter korets tillkomst, eftersom han anser att kyrkan är byggd innan 1205. Han verkar inte tänka på att skatten kan ha nedlagts innan 1205 och därmed kan vara samtida med koret. Ser man till skattemas tpq, tidigast tänkbarapräglingstid för det yngsta myntet i skatten, så är det ungefär 1190 (Jonsson muntl. medd. jan 1999), vilket betyder att skatterna kan ha nedlagts vid denna tid.

Det stöd Lindhardt och riksantikvarien har för sina tolkningar är därmed klen. Teorin att mynten inlagts från utsidan har även den en svaghet. Om man vill lägga in någonting i muren från utsidan är man först tvungen att riva ner putsen, sedan måste man hacka eller hugga loss murbruket runt en sten hela vägen in till fyllningen, vilket säkerligen tar sin tid. Detta medan man står med skatten i händerna och vem som helst kan se vad som sker. Efter att man fått loss en sten, lagt in mynten och återinsatt stenen måste man lägga på nytt puts på murens utsida. När så allt är färdigt syns på utsidan en fuktig fläck och alla som passerar kan se att något gjorts här. Ville man lägga in någonting i muren borde man istället ha gjort det från insidan, där man kunde arbeta utan risk för upptäckt och där det troligen var lättare att dölja spåren av verksamheten.

Med tanke på det som sagts ovan så uppfattar jag Lindhardts tolkning som ohållbar. Skulle någon i orostider vilja ha en säker förvaringsplats för sin skatt skulle han troligen inte välja att lägga in den i kormuren från utsidan, eftersom förfarandet innebar alltför stora risker. Mer troligt är väl att man skulle gömma den i skogen eller på någon annan säkrare plats. Mot detta kan det visserligen argumenteras att kyrkan är en säker plats. Den var helgad och ingen skulle våga sig på några förbrytelser där, men jag tror inte att människor på det sättet var mer annorlunda än de är idag. Jag tror inte att hot om evig förtappelse hindrade den som ansåg att kyrkan hade något åtråvärt.

Mer sannolik anser jag att eldsvådeförklaringen är. Om koret behövde repareras är det faktiskt möjligt att mynten nedlagts då. För att se om det ligger någon större trovärdighet i denna tolkning skulle man dock behöva undersöka kyrkan närmare. Som det är nu finns det inget som tyder på att kyrkan varit utsatt för en brand. En annan möjlig förklaring till myntens existens i muren skulle kunna vara att mynten hamnat där i samband med en renovering, men om man tänker på att kyrkor i sten här inte började byggas förrän vid sekelskiftet 1100, så

borde Naverstad vid tidpunkten för nedläggandet av mynten rimligtvis inte varit i ett sådant behov av renovering att man bröt upp eller byggde om murarna.

Den tanke som jag tycker förklarar mynten bäst i dagsläget är därför att skatten nedlagts samtidigt med byggandet av koret. Det som kan tala för detta, om man får tro Lindhardt, förutom att inget av de andra alternativen verkar helt rätt, är att mynten låg bakom den största och vackraste stenen i muren. I och med att stenen utmärker sig och något så värdefullt som en skatt fanns bakom den, så borde stenen och mynten haft en särskild betydelse. Beskrivningen av stenen för tankarna till någon slags grundläggnings- eller invigningssten och mynten skulle kunna haft funktionen av invigningsmynt, offer eller liknande. Även 1693 års skatt kan ha haft en liknande funktion eftersom det är troligt att båda fynden är två delar av samma ursprungliga skatt, vilka nedlagts samtidigt på samma plats (i kormuren).

4.1.3 Vad kan mynten säga om korets ålder?

Den tolkning av kyrkans ålder som dominerat under detta århundrade är att kyrkan eller åtminstone dess äldsta delar tillkommit vid mitten av 1100-talet, 1100-talets första hälft har även föreslagits. Förespråkarna för den första uppfattningen har framför allt varit professor Meijer och Lindhardt, och liksom tidigare kan man ställa sig tveksam till det som tolkningarna bygger på.

Professor Meijer menade, när han gjorde sin bedömning 1924, att kordörrens utseende och kyrkans proportioner var bestämmande för kyrkans datering till 1150. I början av arbetet med denna uppsats var jag också inne på samma spår, att kordörrens utseende, d.v.s. tympanonstenen (fig. 5), kunde hjälpa till att datera kyrkan, men vid samtal med professorn i konstvetenskap på Stockholms universitet, Jan Svanberg, fick jag veta att den är för allmän för att exakt kunna tidsbestämmas (Svanberg muntl. medd. nov 1998). Meijers ena stöd faller därmed om man med kordörrens utseende menar tympanonstenen, och vad gäller det andra, att kyrkans proportioner skulle kunna datera kyrkan, så tvivlar jag. Hur stor, bred, smal eller liten en kyrka är, kan väl inte ge en sådan precis datering som 1150?

En som trodde på Meijers teori, men bara beträffande koret, var Lindhardt och anledningen till att han gjorde det var att han var av den åsikten att 1927 års mynt inlagts utifrån efter 1150. Han menade att myntfyndet visade sanningen i det Meijer sa (Lindhardt 1927b). Men eftersom han inte har några bra argument för en inläggning utifrån och hela teorin kan ifrågasättas, så brister det även här.

För att hitta svaret på frågan när Naverstad kyrka, i detta fall koret, byggdes har jag, förutom mynten, försökt gå via byggnadssättet, tympanonstenen och jämförelser med andra kyrkor, men inget av detta har givit någonting. Det enda man har att gå på vid ett daterande är just mynten. Men eftersom det är sannolikt att skatterna inlagts samtidigt som man byggde koret och mynten är ett så exakt dateringsmedel, så kan man ändå komma lösningen på spåret.

Som tidigare sagts så är fyndens tpq ungefär 1190. Detta betyder att mynten inte kan ha nedlagts innan 1190. Tittar man på fyndens sammansättning kan man även urskilja en övre gräns för myntens nedläggande. Man kan se att skatterna inte nedlagts på 1200-talet. Tyngdpunkten ligger på slutet av 1100-talet och alla tyska mynt är t.ex. en bra bit från år 1200. Om fynden var från 1200-talet borde också senare svenska och norska typer finnas med, vilket de inte gör (Jonsson muntl. medd. jan 1999). Den naturliga slutsats som man kan dra av ovanstående är därför att skatterna måste ha hamnat i muren någon gång på 1190-talet, vilket även innebär att koret byggts under denna tid.

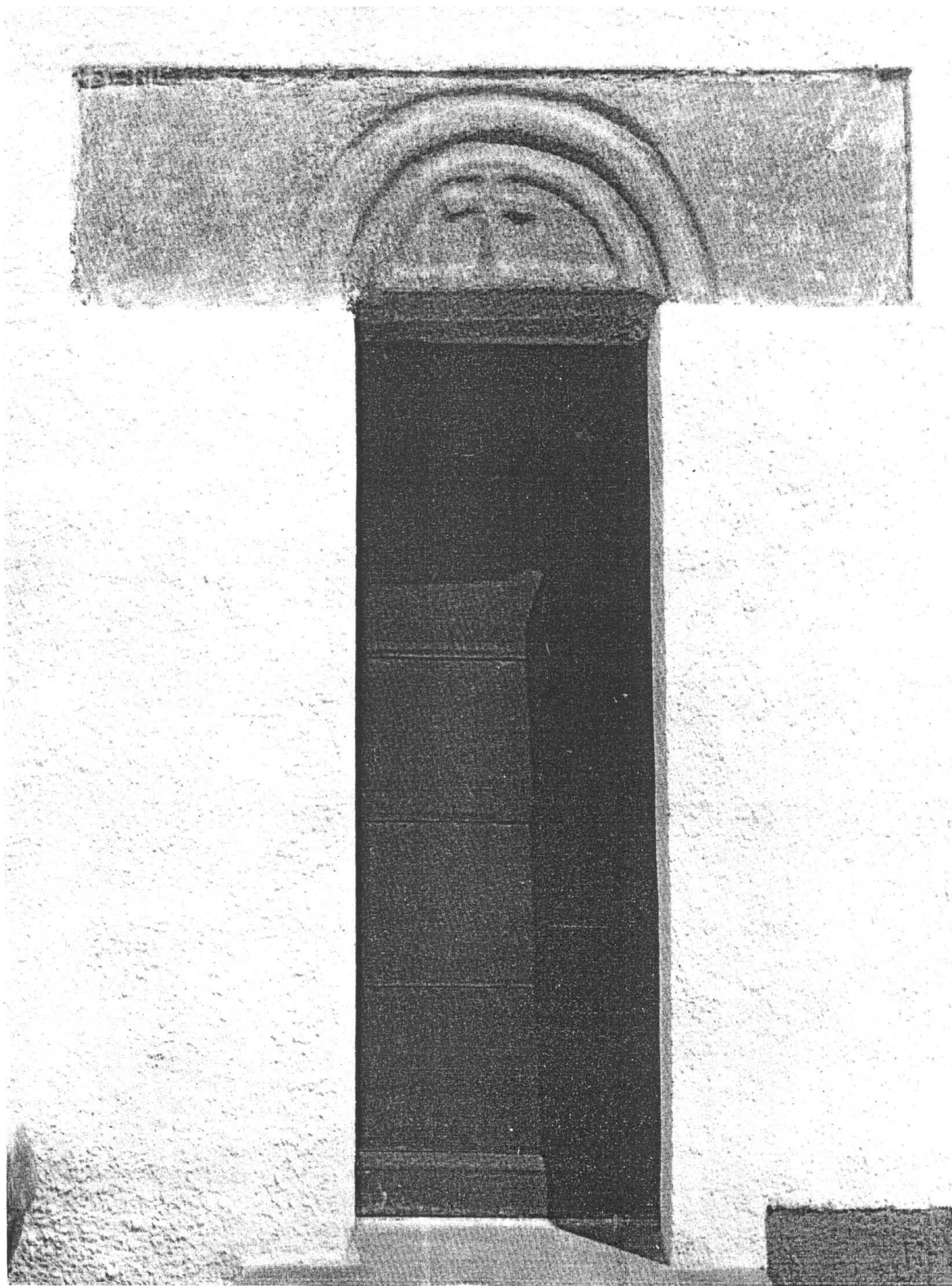


Fig. 5. Naverstad kyrkas koringång med överliggande tympanonsten (Claesson 1958)

4.2 Lösfynden

4.2.1 1824 års lösfynd

4.2.1.1 Vad hittades var?

För att de frågeställningar som ställdes upp i början av denna uppsats ska kunna besvaras här, måste man först ta reda på exakt var 1824 års mynt hittades. Går man till ursprungskällan, 1830 års inventeringsprotokoll, så får man två olika påståenden. På protokollets första sida, i den allmänna presentationen av Naverstad kyrka, står det att båda mynten påträffades i kyrkans norra sidomur. Lite längre fram i redogörelsen är upplysningarna mer preciserade och här meddelas det att ett mynt låg i kyrkans norra sidomur, medan det andra hittades under kyrkans golv. Man får här även veta att ena myntet var tjockare än det andra och hur de såg ut. Genom att den andra upplysningen är mer exakt, så anser jag att den vinner i trovärdighet. Det är lättare att i början, vid en allmän presentation, påstå att båda mynten hittades i muren och att vara mer precis angående mynten i ett senare skede.

Men även om man vet att ett mynt kom från muren och det andra från golvet, så kvarstår det att bestämma vilket av mynten som påträffades var. Av det som sägs i inventeringsprotokollet kan man dock dra slutsatsen att den tjockare penningen låg i muren och att den tunnare kom från golvet. Beskrivningarna som ges av mynten har också gjort det möjligt att bestämma dem mer noggrant. Det mynt som hittades i kyrkans sidomur var därmed ett franskt mynt präglat mellan 1270 - 1285 och det från golvet var tyskt och präglat mellan 1492 – 1502.

När man i protokollet säger ”kyrkans norra sidomur” är det oklart om man menar norra långhusmuren eller norra kormuren. Troligt är ändå att det rör sig om långhusmuren. Ordet sidomur framkallar snarare associationer till långhusmur än kormur, eftersom långhuset är så mycket längre än koret. Det är kyrkans verkliga sidomur. I protokollet skiljer man även flera gånger på kor och kyrka. Man talar på första sidan om koret och storkyrkan, Naverstads moderkyrka med kor och själva kyrkan och koret. Detta kanske är skälet till att man inte preciserade vad man menade med kyrkans sidomur, att man inte behövde för att kyrkans sidomur naturligt ansågs betyda långhusmuren. Slutligen, det franska myntet bör ha hittats i samband med att man vid renoveringen 1824 upptog nya fönster i muren, det var troligen det enda som då gjordes i muren på ett sådant sätt att myntet kunde upptäckas (Inventeringsprotokoll över Naverstad och Mo kyrkor 1830; Holmberg 1867, s. 93), och med tanke på att två fönster togs upp i långhusmuren, men bara ett i kormuren (Holmberg 1867, s. 93; Kyrkor i Bohuslän, Inventering 1981-83), så är sannolikheten större att myntet påträffades i långhusmuren.

4.2.1.2 Vad var orsaken till nedläggandet av myntet i kyrkan?

Det tyska mynt som hittades under kyrkans golv kommer här inte att behandlas. Det har förts över till 1927 års lösfynd, eftersom det passar bättre in bland dessa mynt. Istället riktas intresset mot det mynt som man fann i kyrkomuren, d.v.s. det franska, en gros tournois präglad mellan 1270 - 1285.

De förklaringar som tidigare givits av det franska myntets existens i muren har felaktigt även gällt det tyska myntet. Det är Holmberg och Lindhardt som anser att båda mynten nedlagts när man byggde muren. Orsaken till detta är troligen att de stödjer sig på fel uppgift i inventeringsprotokollet, den som säger att båda mynten hittades i muren. Att de kan ha rätt i sina teorier angående det franska myntet är dock troligt. Mynt har tidigare lagts in i samband

med byggandet av kyrkor och gör det än idag, som ett minne (Svanberg muntl. medd. nov 1998). Att lägga ner ett litet föremål av värde när man reser en byggnad är även känt från förkristen tid (Robertsson 1992, s. 34).

Alternativa tolkningar av det franska myntet skulle kunna vara att det petats in i muren från insidan av någon kyrkobesökare, eller att det nedlagts samtidigt som man reparerade eller renoverade kyrkan. Studerar man möjligheterna av det första alternativet ser man genast klara brister. Kyrkor rappades förut både på utsidan och insidan (Liden 1974, s. 481) och mellan stenarna fanns murbruk. Det måste därmed ha varit omöjligt att peta in ett mynt några decimeter i väggen så att det hamnade i fyllningen mellan skalmurarna, där myntet hittades 1824 (Inventeringsprotokoll över Naverstad och Mo kyrkor 1830).

För att de andra alternativen, renovering eller reparation, ska kunna värderas rätt, måste man först ta reda på vilken del av kyrkan som är äldst. Som sagts tidigare framkom det vid 1927-28 års restaurering att kor och långhus ej är samtida, det saknades förband dem emellan. Den dominerande uppfattningen under 1800-talet var att koret tillkommit sist, men under detta sekel har åsikten ändrats.

Grunden man på 1800-talet hade för att tro att koret tillkommit senare, var att koret till viss del var byggt av välhuggen sten. Vid en antikvarisk kontroll 1991-92 visade det sig att stenen i kyrkan var kluven och endast i vissa fall bearbetad. De delar av byggnadssättet man kunde se var *inte* kvaderhugget (Brandt 1992). Att kluvna stenar bearbetats är inte ett tillräckligt starkt argument för att koret skulle vara av yngre datum, särskilt inte när man tänker på att man vid restaureringen 1927-28 upptäckte att västra korväggen bar spår av kalkputs (Lindhardt 1929), och därmed måste varit kalkad, och alltså existerat, innan långhuset slöt upp med sin östmur. Att koret skulle vara äldre stämmer också med traditionen. Man byggde ofta det viktigaste och heligaste först, den plats där altaret skulle stå, vilket var koret (Svanberg muntl. medd. nov 1998).

I och med att koret sannolikt byggts innan långhuset, så får man en gräns för långhusets tidigast möjliga tillkomst. Långhuset kan inte ha byggts innan 1190-talet, då koret troligen tillkom, och troligen inte heller strax efter, eftersom koret rappats och det inte finns några förband mellan kor och långhus som skulle kunna tyda på att långhuset planerats när man byggde koret.

Ser man till tolkningen av myntet, så blir konsekvensen av ovanstående att myntet (1270 - 1285) inte kan ha nedlagts i samband med en renovering. Man behöver rimligtvis inte renovera en kyrka så snart efter dess byggande. När det gäller frågan om reparation, är det mer osäkert. Det är möjligt att kyrkan, p.g.a. något oförutsett, t.ex. en brand, behövt repareras och att myntet då nedlagts. Men det krävs mer för att denna tolkning ska stämma än det gör för att myntet ska ha lagts ner när man byggde långhuset. Dessutom finns det inget som talar för en sådan tolkning. Den enklaste och mest naturliga förklaringen i dagsläget är därför att myntet nedlagts i samband med byggandet av långhuset. Det som kan tala för detta är även att 1200-talets mitt och senare del troligen var en period med ökad byggnadsverksamhet i området. Den kyrkliga konsten blomstrade (Sveriges kyrkor 1967, s. xv) och Naverstad fick vid denna tid (ca 1260) sin madonnaskulptur (fig. 6) (Andersson 1949, s. 223).

Men varför lade man då ned myntet i muren? Eftersom myntet sannolikt lagts ned samtidigt som man byggde långhuset, så är det troligt att myntet varit något slags invigningsmynt, men jag tror också att det kan ligga mer bakom. Jag undrar om inte de guldgubbar som man i förkristen tid lagt ner i byggnaders stolphål (Robertsson 1992, s. 34) och de mynt som man i kristen tid lagt ner i kyrkors murar kan vara uttryck för en liknande föreställning. En

föreställning som i förkristen tid tog sig uttryck i guldgubben och som levt vidare in i kristen tid, men i en annan form, myntet.



Fig. 6 Naverstad kyrkas madonnagrupp (Foto: Stefan Wrang, Bohusläns museum, bildarkivet).

En av de många tolkningar som gjorts av guldgubbar, eftersom de ofta påträffats i stolphål som rymt stolpar som varit takbärande eller lyft upp centrala konstruktioner, är att de haft funktionen att skydda byggnaden. Guldgubben skulle garantera att byggnaden stod säkert och inte drabbades av otur (Robertsson 1992, s. 31, 34). Samma tolkning skulle även kunna göras av de mynt som påträffats i kyrkomurar. Muren är viktig, takbärande och central för konstruktionen, utan den skulle allt rasa.

En plats där guldgubbar och mynt kan kopplas samman är Mære kyrka i Norge. Samtidigt som arkeologiska utgrävningar av kyrkans grund 1986 avslöjade spår av olika byggnader som under årens lopp avlöst varandra på platsen, så påträffades även vid och i en av de äldre byggnadernas stolphål 19 guldgubbar och i ett annat yngre stolphål, tillhörande en av den nuvarande kyrkans föregångare, 16 st. 1100-talsmynt (Robertsson 1992, s. 13, 17). Att mynten hittades just i kyrkans stolphål skulle kunna vara ett tecken på att mynten här var ett resultat av en liknande föreställning som tidigare tagit sig uttryck i guldgubben.

4.2.1.3 Vad kan myntet säga om långhusets ålder?

Den tidigare uppfattningen av långhusets ålder har varit att långhuset tillkommit omkring 1250 (Lindhardt 1927b). Till grund för detta ligger tolkningen av myntet som inlagt i samband med byggandet av långhuset och ett felaktigt antagande att myntet präglats i början

av 1200-talet (Lindhardt 1927b; Holmberg 1867, s. 93). Med den vetskap man idag har om myntets präglingstid (1270 - 1285) är det lätt att se att långhuset inte kan ha byggts innan 1270, innan man började präglingen av detta mynt. Men bara för att man vet det betyder det inte att långhuset tillkommit vid denna tid. Det kan ha byggts när som helst efter det, ända in i 1300-talets första hälft, då myntet försvinner ur cirkulationen (Jonsson muntl. medd. juni 1999).

För att man ska kunna bestämma långhusets ålder mer noggrant måste man därför se till andra faktorer. Något som skulle kunna tala för att långhuset tillkommit på 1200-talet, d.v.s. 1200-talets senare del, är att denna period var en blomstringstid för kyrklig konst i området. Det var en stor kyrklig konstperiod som även måste ha inneburit byggnadsverksamhet. (Sveriges kyrkor 1967, s. xv f). Att tidens ökade aktivitet nått Naverstad är myntet och den madonnaskulptur som Naverstad har i sin ägo (fig.6) bevis på.

4.2.2 1927 års lösfynd

4.2.2.1 Vad var orsaken till nedläggningen av mynten i kyrkan

När man vid 1927 års restaurering grävde i koret för anläggandet av en värmeledning, upptäcktes, som tidigare nämnts, mynt och flera gravar (fig. 3). De 39 mynt det rör sig om är norska, svenska, danska och nordtyska och präglade mellan 1200- och 1700-talen (SHM inv.nr 18 362). Enligt uppgift från Lindhardt, som var präst i Naverstad under restaureringen, ska mynten ha påträffats i de gravar som upptäcktes vid samma tid (Lindhardt 1927b, Lindhardt 1928, s. 79), men det skriftliga materialet meddelar även att bara de övre partierna i gravarna sållades (Lindhardt 1929) och att benen i gravarna var omkastade, vilket visar att man grävt där tidigare (Thulin 1927).

Vad innebär då detta för tolkningen av mynten? Frågorna man ställer sig blir: har mynten ursprungligen deponerats i gravarna eller har de tappats i koret under årens gång och sedan genom aktiviteter i korgolvet, t.ex. grävandet av nya gravar, hamnat längre och längre ner i jorden så att det till slut sett ut som de tillhörde graven? Det faktum att man tidigare grävt, kastat jord, rört om i gravarna och 1927 bara sållade de övre partierna, kan detta ha förvridit bilden? Eller ska man tro på Lindhardts intryck? Trots allt var ändå han där, det var inte vi.

Genom att man inte har så mycket kunskap om själva grävningen och inte vet exakt var mynten hittades, så är det svårt att ta ställning. Utgår man från det som är vanligast, så hittar man sällan mynt i gravar i kyrkor (Jonsson muntl. medd. juni 1999), men det betyder inte att det är uteslutet att mynten kan ha deponerats i gravarna ändå. Båda alternativen, d.v.s. att mynten tappats eller deponerats, kan vara lika möjliga. Möjligen kan en upplysning som Lindhardt ger om en av Naverstads kyrkoherdar vara till hjälp. År 1786 dog kyrkoherden Göran Lindström och i Göteborgs stifts herdeminne av Pettersson och Litzén ska uppgiften finnas att Lindström begravts vid vänstra fönstret i koret. Lindhardt anser att Lindström var den siste som begravdes i koret (Lindhardt 1927b) och ser man till det yngsta (sista) myntet i 1927 års fynd, präglat 1778 (se bilaga), stämmer det bra överens med Lindströms död och det kan därmed finnas en koppling mellan mynten och gravarna, om än svag.

Om man går över till att tala om det tyska mynt (1492 - 1502) som hittades 1824, så nämnde jag tidigare att jag fört över det till 1927 års fynd eftersom det passade bättre in bland dessa mynt. Vad jag menar är att båda fynden är lösfynd och hittades under kyrkans golv, däremot så verkar inte det tyska myntet ha någon koppling till gravarna. Det kan därför vara ett tappat mynt, ett fenomen som är mycket vanligt i kyrkor (Klackenberg 1992).

4.2.2.2 vad kan mynten säga om långhusets ålder

Att säkert säga någonting om kyrkans ålder utifrån mynten är svårt, men ett försök kan ändå göras med hjälp av det äldsta myntet i fyndet.

Det äldsta myntet inifrån kyrkan, som vi idag vet om, uppträder möjligen i slutet av 1200-talet. Det är ett norskt mynt präglat mellan 1280 – 1285 (Se bilaga). Denna förändring, att mynt börjar förekomma i kyrkan, skulle kunna läggas till de andra förändringar som Naverstad upplever under denna tid. Som vi kunde se i förra kapitlet om 1824 års mynt, så får kyrkan under 1200-talets andra hälft sin första madonnaskulptur och kanske byggs nu även långhuset. Om inte annat så sker i varje fall arbeten på långhuset eftersom myntet nu troligen hamnar i muren. Kanske grävs också den första graven i kyrkan om det finns någon koppling mellan mynten och gravarna. Det kan inte vara en slump att allt detta händer inom samma period. Det måste betyda något. Man frågar sig: är de tecken på förändringar i samhället eller i kyrkans status?

Om det var så att kyrkans status ändrades under denna tid, skulle det som sker i Naverstad få en förklaring. Om kyrkan nu t.ex. blev förklarad som sockenkyrka vore det naturligt om man ersatte ett tidigare trälånghus med ett i sten och att man införskaffade statussymboler som en madonna, något som en ansedd kyrka borde ha. Uppkommer nu också den första graven i kyrkan så kan även detta tala för att kyrkans status ändrats, eftersom gravar brukar förekomma i eller invid medeltida sockenkyrkor (Pettersson 1954, s. 158).

Det som jag velat få fram med ovanstående är att det händer saker i Naverstad under 1200-talets andra del eller slut och det är då troligt att även långhuset uppförs under denna tid av förnyelse.

5. KÄLLKRITIK

Jag tänkte här avslutningsvis ta upp några saker som jag blivit uppmärksam på under arbetet med denna uppsats och som känns viktigt att beröra. Det gäller framför allt den grad av undersökning som kyrkan genomgått.

När man studerar det material som finns om Naverstad märker man att de få gånger något gjorts i kyrkan har det främst varit i samband med renoveringar eller reparationer. Kyrkan verkar aldrig ha blivit helt undersökt eller utgrävd. Den har troligen heller aldrig varit föremål för en fullständig arkeologisk utgrävning. Detta innebär att mynt eller annan information kan finnas kvar på utgrävda platser i kyrkan eller förts ut med jord vid renoveringar för att man inte haft tillräckliga kunskaper. Det skriftliga materialet meddelar dessutom att mynt under årens gång vittrat, och dokumentation och tillvaratagning av mynt i äldre tider var kanske inte alltid den bästa.

De tolkningar som lagts fram i denna uppsats kan därmed påverkas av ovanstående. Man kan fråga sig: om man haft tillgång till alla de mynt som en gång existerat i Naverstad, skulle man då ha dragit andra slutsatser, och kommer, i de fall oupptäckta mynt finns kvar i kyrkan, tolkningarna i framtiden att ändras? Vem vet? Det mesta man kan säga, med utgångspunkt i vad vi vet idag, är dock att uppsatsens föreslagna tolkningar är möjliga, och enligt mitt tycke de mest troliga. I det skriftliga materialet talas det om att det ska finnas ornerade stenar i kyrkans murar, som dessvärre nu inte går att undersöka eftersom de inte sitter synligt. Kanske

kan dessa vid framtida renoveringar ge ytterligare information ifråga om kyrkans ålder och mynt, som antingen befäster eller ändrar uppsatsens tolkningar.

6. SAMMANFATTNING

Ur denna uppsats har det kommit flera tolkningar gällande orsaken till myntens existens i kyrkan och kyrkans ålder, och det är nu dags att här knyta ihop alla dessa lösa trådar till en enhet.

Vid den restaurering som kyrkan genomgick 1927-28 upptäckte man att kor och långhus ej var samtida. Det saknades utvändiga förband dem emellan och västra korväggen bar också spår av kalkputs, vilket innebär att koret varit kalkat och alltså måste ha existerat innan långhuset tillkom. Koret bör alltså vara kyrkans äldsta del, men för att mer exakt bestämma tidpunkten för dessa byggnadsdelars tillkomst har man delvis fått ta hjälp av Naverstads mynt.

Vad gäller de fynd som man gjorde i kyrkan 1693 och 1927, d.v.s. skatterna, så är de troligen ursprungligen en enda skatt. Denna skatt bör vid ett tillfälle ha delats i två mindre delar, varefter delarna sedan nedlagts samtidigt och nära varandra (i kormuren). Min tolkning av 1927 års fynd, i brist på bättre förklaringar och p.g.a. det faktum att fyndet låg gömt bakom den ”största och vackraste” stenen i muren, var att mynten kan ha haft funktionen av invigningsmynt, offer eller liknande. Stenen de låg bakom för tankarna till någon slags grundläggnings- eller invignings sten. Även fyndet från 1693 har tolkats som att det haft en liknande funktion, eftersom det är troligt att båda fynden har ett gemensamt ursprung och nedlagts samtidigt och nära varandra.

Följden av ovanstående tolkning, att mynten inlagts i samband med byggandet av koret, blir därmed att man kan ringa in tidpunkten för korets uppförande. (Förutom mynten, har jag vid ett daterande av koret även försökt gå via byggnadssättet, tympanonstenen och jämförelser med andra kyrkor, men inget av detta har givit någonting. Mynten är här enda källan till datering). I fynden kan man se en övre och undre gräns för när mynten kan ha hamnat i muren. Man ser att skatterna inte är äldre än 1190, men de är heller inte 1200-tal. Slutsats: skatterna måste ha nedlagts på 1190-talet, vilket även betyder att koret byggts vid denna tid.

I samband med renoveringen av kyrkan 1824 upptäcktes, som tidigare nämnts, två mynt. Dessa har utifrån beskrivningar kunnat bestämmas som franskt, präglat mellan 1270 – 1285, och tyskt, präglat mellan 1492 - 1502. Var dessa två mynt hittades finns det olika uppgifter om, men det troligaste är att det franska, en gros tournois, hittades i långhusmuren och att det tyska påträffades i kyrkgolvet. Det tyska myntet kan vara ett tappat mynt, ett fenomen som visat sig vara mycket vanligt i kyrkor. Däremot bör det franska lagts in samtidigt med byggandet av långhuset. Denna teori förefaller starkare än andra förklaringar till myntets existens i muren.

Om det franska myntet nedlagts när långhuset uppfördes kan man anta att myntet varit ett invigningsmynt, men jag har i uppsatsen även framfört tanken att myntet skulle kunna vara en fortsättning på en tidigare föreställning. En föreställning som i förkristen tid tog sig uttryck i guldgubben, men som i kristen tid övergått till myntet. En av de många tolkningar som gjorts av guldgubbar, eftersom de ofta påträffats i stolphål som rymt stolpar som varit takbärande eller lyft upp centrala konstruktioner, är att de haft funktionen att skydda byggnaden. Guldgubben skulle garantera att byggnaden stod säkert och inte drabbades av otur. Samma tolkning skulle även kunna göras av de mynt som påträffats i kyrkors murar. I varje fall i

Mære kyrka i Norge kan det finnas grund för att den föreställning som guldgubben stod för levte vidare in i kristen tid i form av myntet.

Att utifrån det franska myntets präglingstid (1270 – 1285) exakt säga när långhuset tillkom, har visat sig svårt. Det man kan säga är att långhuset inte kan ha byggts före 1270, innan präglingen av myntet startade. Däremot sträcker sig den möjliga byggnadsfasen ända in i 1300-talets första hälft, vilket är den tid då myntet försvinner ur cirkulationen. För att man mer noggrant ska kunna bestämma tidpunkten för myntets nedläggande och därigenom även långhusets tillkomst måste man därför se till andra faktorer. Det som kan tala för att svaret finns i 1200-talets senare del, är att denna tid troligen var en period med ökad byggnadsverksamhet i området. Det var en stor kyrklig konstperiod, som även tog sig uttryck i Naverstad genom den första madonnaskulpturen. I Naverstad börjar nu även mynt uppträda inne i kyrkan (1927 års lösfynd) och kanske grävs nu också den första graven i koret, förutsatt att man kan tolka 1927 års lösfynd som deponerade i gravarna och inte bara tappade, vilket är osäkert. Med andra ord verkar detta vara en period med ökad aktivitet, en förändringarnas tid, och det är därför inte otroligt att nu även myntet hamnar i muren och att långhuset byggs. 1200-talets slut kan därmed vara den tid då nutida kor och långhus förenas.

7. REFERENSER

Achen, H. von 1995. Den tidlige middelalderens krusifikser i Skandinavia. Hvitekrist som en ny og større Odin. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Lidén. Oslo. S. 269 - 300.

Andersson, A. 1949. *English Influence in Norwegian and Swedish Figuresculpture in wood 1220-1270*. Stockholm. 319 s.

ATA=Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm

Berger, F. 1993. *Die mittelalterlichen Brakteaten im Kestner-Museum Hannover*. Hannover. Samlingskatalog 12. Wege in die Romanik' 93. 357 s.

Berger, F. & Büttner, A. & Büttner, D. 1996. *Die mittelalterlichen Brakteaten im Kestner-Museum Hannover*. Hannover. Andra delen. Samlingskatalog 13. 59 s.

Bohusläns Museum. Bildarkivet.

Bolinder, G. 1916. En irisk-anglosaxisk kyrktyp i Bohuslän. *Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift 1915*. Göteborg. S. 9 - 21.

Bonhoff, F. 1977. *Peus Nachf. Auktion 293*. Frankfurt.

Brandt, T. 1992. *Naverstad kyrka. Rapport från antikvarisk kontroll 1991-92*. ATA. Dnr 6625 B.

Bromell, M. von 1731. *Berättelse om några myntskatter, af uhrgambla obekante små hålige svenska sølfverpenningar, som på åtskillige tider och ställen här uti Riket fundne äro, och nu uti dess svenska myntcabinet förwaras åhr 1731*. Stokholm. Handskrift på Kungliga biblioteket, Stockholm. F .e. 22.

Claesson, C. 1958. *Våra kyrkor. Bohuslän*. Uddevalla.

Duplessy, J. 1988. *Les Monnaies Françaises Royales de Hugues Capet a Louis XVI (987–1793)*. Paris/Maastricht. Första bandet. 325 s.

Elling, B. 1978. *Bokenäs och Dragsmark i gången tid*. 414 s.

Fornminnesregistret, Stockholm.

Galster, G. 1972. *Unionstidens udmøntninger*. Köpenhamn. 119 s.

Gudesen Giädda, P. 1693. Brev rörande myntfynd i Naverstad. Handskrift på Kungliga biblioteket, Stockholm. F .e. 22.

Gula kartan. Naverstad 9A: 49. 1994.

Hede, H. 1978. *Danmarks og Norges mønter 1541 – 1814 – 1977*. Tredje upplagan. 227 s.

HH= Hildebrand, H. *Mynt från Sveriges medeltid*. Särtryck ur Sveriges Medeltid. Stockholm 1887.

Hohenst=Gaettens, R. 1959/1960. *Hohenstaufenzeit*. Hess/Leu auktion 12-13. Zürich.

Holmberg, A. E. 1867. *Bohusläns historia och beskrifning*. Andra upplagan. Andra delen. 327 s.

Högberg, F. 1965. Medeltida absidkyrkor i Norden. En studie, särskilt anknuten till Västergötland. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*. Sjätte delen. Femte häftet. S. 5 – 231.

Inventeringsprotokoll över Naverstad och Mo kyrkor. Handskrift från 1830. ATA.

Jesse, W. 1928. *Der Wendische Münzverein*. Lübeck.

Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund studies in medieval archaeology 10. Lund. 371 s.

Kyrkor i Bohuslän. Inventering 1981-83. Del 2. Bohusläns Museum.

Lidén, H-E. 1974. *Middelalderen bygger i stein. En innføring i steinhugger- og murerhåndverket i Norge i middelalderen*. Oslo. 79 s.

Lindgren, M. 1988. Omkring 1000 – 1520. *Svensk konsthistoria*. Andra upplagan. S. 7 – 126.

Lindhardt, J. G. 1927a. Brev till riksantikvarien. ATA. Dnr 2079.

Lindhardt, J. G. 1927b. Naverstads gamla kyrka i Bullaren - ett märkligt minne från 1100 - talet. *Göteborgs Morgonpost*, 12/11 1927.

Lindhardt, J. G. 1928. Vår helgedom. Föredrag vid vespergudstjänst i Naverstads nyrestaurerade kyrka den 16 sept. 1928. *Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1928*. Göteborg. S. 71 - 90.

Lindhardt, J. G. 1929. *Beskrifning öfver Restaureringen af Nafverstads Kyrka 1927-1928*. ATA. Dnr 1554.

LL= Lagerqvist, L. O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm. 211 s.

Löbbecke, A. 1925. *Deutsche Brakteaten*. Halle. Bearb. v. E. Mertens, Auktion A. Riechmann 31.

Med arkeologen Sverige runt. 1987. Stockholm. Tredje omarbetade upplagan. 442 s.

Mildner, C-A. 1997. Medeltida stavkyrkor och stenkyrkor. *Skånska kyrkor. Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1997*, s. 9 - 82.

Naverstad. Tanum kommun. Fornlämningsmiljöer i Bohuslän. 1985. Information från länsstyrelsen.

Nordberg, T. O:son 1927. Brev till pastorsämbetet i Naverstads församling, Bullaren. ATA. Dnr 3376.

Persson, N. & Hansson, H. 1981. *Berfendals kyrka*. Dingle. Berfendals församling. 118 s.

Pettersson, J. 1954. Vårfrukyrkan på Tjörn. *Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1954*. Göteborg. S. 154 - 163.

Rasmusson, N. L. 1931. Det Bromelius-v. Bromellska myntkabinettet och dess bestånd av ”myntskatter”. *Fornvännen 1931*, Stockholm, s. 377 - 384.

Rehn, A. 1998. *Analys av Naverstad socken med utgångspunkt i äldre järnålder. En jämförelse av gravfält, ortnamn och borgar*. B-uppsats, arkeologiska institutionen, Stockholms universitet. 12 s.

Ritning (fasad och plan) över östra delen av Naverstads kor, visande fyndplatsen för 1927 års skatt. 1927. ATA. Dnr 2079.

Ritning över Naverstads grundplan, visande gravar och annat. 1927. ATA.

Robertsson, R-M. 1992. *Guldgubbar. En studie av fyndsammanhang, bildvärld och funktion*. C-uppsats, arkeologiska institutionen, Stockholms universitet. 40 s.

Sch= Schive, C. I: 1865. *Norges Mynter i Middelalderen*. Christiania.

SHM= Statens Historiska Museum, Stockholm.

Skaare, K. 1995. *Norges mynthistorie*. Oslo. Andra bandet. 267 s.

Skre, D. 1995. Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Liden. Oslo. S. 170 - 233.

SM= Ahlström, B. & Almer, Y. & Hemmingsson, B. 1976. *Sveriges mynt 1521 – 1977*. Stockholm. 325 s.

Suhle, A. 1950. *Das Münzwesen Magdeburgs unter Erzbischof Wichmann*. Magdeburg.

Sveriges kyrkor. Bohuslän. Västra Hising och Inlands Södra härad. 1967. Stockholm. Band 1. 436 s.

Thordeman, B. 1935. Några svensk-norska numismatiska problem i belysning av ett västsvenskt skattefynd. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar*. Stockholm. Del 39:3, s. 1 - 29.

Thordeman, B. 1936. Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk kultur. Mønt*. Stockholm. Band XXIX, s. 1 -92.

Thulin. 1927. Rapport till riksantikvarien. ATA. Dnr 1551.

Muntliga uppgifter

Professor Kenneth Jonsson, Numismatiska forskningsgruppen, Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.

Professor Jan Svanberg, Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Naverstads församling, Bullaren.

8. BILAGA

1693 års skattefynd från kyrkomuren

(Mynten har sammanställts utifrån Magnus von Bromells förteckning över skattefyndet och ett brev från Naverstadsprästen Peder Gudesen Giædda daterat den 2 juni 1693. Vissa av mynten har även studerats på plats på Kungliga myntkabinettet, varefter bestämmingar gjorts. Hela eller delar av skatten finns idag på Kungliga myntkabinettet).

Norge

1. Ca 1150 - 1170. 1/2 penning? Skaare 111, Sch VII:60
2. Ca 1150 - 1170. 1/2 penning? Skaare 113, Sch VII:67.
3. Sverre Sigurdsson. Oslo? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 129, Sch VII:16 var.
4. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 130, Sch VII:24.
5. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 130, Sch VII:27 var.
6. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 130, Sch VII:28 var.
7. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 130, Sch VII:30 var.
8. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 130, Sch VII:30 var.
9. Sverre Sigurdsson. Elvessyssel? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 131, Sch VIII:10 var.
10. Sverre Sigurdsson. Gimsøy? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 132, Sch VII:52 var.
11. Sverre Sigurdsson. Hamar? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 133, Sch VII:6.
12. Sverre Sigurdsson. Konghelle? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 134, Sch VII:39 var.
13. Sverre Sigurdsson. Marstrand? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 135, Sch VI:69 var.
14. Sverre Sigurdsson. Stavanger? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 137, Sch VII:5.
15. Sverre Sigurdsson. Tunsberg? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 138, Sch VII:47 var.

16. Sverre Sigurdsson. Veøy? 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 139, Sch VII:54 var.
17. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 140, Sch VII:121 var.
18. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 142, Sch VII:96 var.
19. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Jfr Skaare 142-143. Sch VII:76 var.
20. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Jfr Skaare 142-143. Sch VII:80.
21. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Jfr Skaare 143. Sch VII:90.
22. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 146, Sch VII:124.
23. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 146, Sch VIII:18 var.
24. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 147, Sch VIII:34 var.
25. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 148, Sch VII:113.
26. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 150, Sch VIII:6.
27. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 152, Sch VIII:4.
28. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare 159, Sch VIII:5.
29. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 - 1205. Skaare –, Sch VI:90.

Sverige

30. Knut Eriksson (1167 – 1196). Lödöse. Penning. HH 494, LL XI:A:3.

Tyskland

31. Grevskapet Anhalt. Efter 1157. Wegeleben. Pfennig. Hohenst 294.
32. Grevskapet Anhalt. Bernhard (1170 – 1212). Pfennig. Berger 2905.
33. Magdeburg. Wichmann (1152 – 1192). Pfennig. Suhle 1950, nr 18.
34. Magdeburg. Wichmann (1152 – 1192). Pfennig. Hohenst 326.
35. Sachsen – Wittenberg. Bernhard (1180 – 1212). Sondeburg. Löbbecke 555.
36. Sent 1100-tal. Obestämd.
37. Finns ingen parallell till denna under samtiden. Det kan ifrågasättas om detta mynt tillhört skatten. På 1700-talet kom fyndet i Magnus von Bromells ägo, för att senare hamna på Kungliga myntkabinettet. Innan dess kan det ha passerat flera mellanhänder och myntet kan därför ha kommit in i fyndet sekundärt.

Land?

38. Ej bestämbar (ej avbildad).

Summa: 38 st.

1927 års skattfynd från östra kormuren

(Mynten har sammanställts utifrån SHM:s inventariefilaga (inv.nr 18 362) och foton från ATA. Vissa mynt har även studerats på Kungliga myntkabinettet, varefter bestämmningar gjorts. Delar av fyndet finns på Kungliga myntkabinettet).

Norge

1. 1100-talets mitt. Kan även vara präglad i Jylland.
2. Ca 1150 – 1170. 1/2 penning? Skaare 111, Sch VII:59.
- 3-4. Ca 1150 – 1170. 1/2 penning? Skaare 113, Sch VII:67.
5. Sverre Sigurdsson. Marstrand? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 135, Sch VI:68.

- 6-9. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Jfr Skaare 122. Sch VI:90.
- 10-11. Sverre Sigurdsson. Oslo? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 129, Sch VII:22.
- 12. Sverre Sigurdsson. Oslo? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 129, Sch VII:19.
- 13-20. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 130, Sch VII:27-28.
- 21-28. Sverre Sigurdsson. Bergen? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 130, Sch VII:29-31.
- 29-31. Sverre Sigurdsson. Elvesyssel? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 131, Sch VIII:13-14.
- 32. Sverre Sigurdsson. Hamar? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 133, Sch VII:6.
- 33. Sverre Sigurdsson. Konghelle? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 134, Sch VII:39.
- 34-40. Sverre Sigurdsson. Stavanger? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 137, Sch VII:3.
- 41-44. Sverre Sigurdsson. Stavanger? 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 137, Sch VII:5.
- 45. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 140, Sch VII:121.
- 46-50. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Jfr Skaare 142-143. Sch VII:80.
- 51-52. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Jfr Skaare 143. Sch VII:87.
- 20-40. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Jfr Skaare 143. Sch VII:89.
- 55-61. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 146-147. Sch VIII:16,34.
- 62-74. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 148. Sch VII:112-113.
- 75-78. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 159, Sch VIII:75.
- 79-92. Sverre Sigurdsson. 1/4 penning ca 1170 – 1205. Skaare 129-140, 142-148. Sch VI:65-72; VII:1-54, 75-113, 116-129; VIII:10-36.
- 93. Brakteatfragment. Flera partier.

Sverige

- 94-95. Knut Eriksson (1167 – 1196). Lödöse. Penning. HH 459, LL XI:A:1a.
- 96-99. Knut Eriksson (1167 – 1196). Lödöse. Penning. HH 460, LL XI:A:2.

Tyskland

- 100. Hildesheim. Ca 1150/1160. Berger 1051.
- 101. Magdeburg. Wichmann (1152 – 1192). Pfennig. Suhle –. Jfr Bonhoff 687.
- 102. Magdeburg. Wichmann (1152 – 1192). Pfennig. Suhle –. Jfr Berger 1530.
- 103. Magdeburg. Pfennig. Jfr Berger 1531-1532.
- 104-107. Brakteatfragment.

Summa: 107 st.

1824 års lösfynd från norra kyrkomuren

(Detta mynt är idag försvunnet. Det skriftliga materialet meddelar att det förut förvarats i pastorsarkivet (SHM inv.nr 18 362), någon ytterligare upplysning ges inte. Bestämning av myntet har därför gjorts utifrån det inventeringsprotokoll som skrevs 1830 och där myntet finns beskrivet. Samma gäller för nr 19 på nästa sida).

Frankrike

- 1. Philippe III (1270 – 1285). Tours. Gros. Duplessy 202.

Summa: 1 st.

Lösfynd från kyrkans golv

(Nr 19 påträffades under kyrkans golv vid renoveringen 1824. De resterande mynten kom i dagen när man vid 1927 års restaurering grävde i korgolvet. Vad gäller lösfynden från 1927, har man från Naverstads församling meddelat (muntl. Medd. Sept 1998) att de stals från kyrkan för några decennier sedan. De förvarades tydligen inne i kyrkan. Dessa mynt har därför sammanställts utifrån SHM:s inventariefilaga (inv.nr 18 362)).

Norge

- 1-2. Erik Magnusson (1280 – 1299). 1/4 penning ca 1280 – 1285. Skaare 233, Sch IX:16.
3. Erik Magnusson (1280 – 1299). 1/2 penning ca 1285 – 1290. Skaare 235, Sch IX:29.
4. Håkon Magnusson (hertig 1280 – 1299). Oslo. 1/2 penning ca 1285 – 1290. Skaare 241, Sch X:7.
5. Håkon V Magnusson (1299 – 1319). 1/2 penning. Skaare 254, Sch X:21.
6. Håkon VI Magnusson (1355 – 1380). Oslo. Penning. 1355 – 1363. Skaare 281.
7. Olav V Håkonsson (1380 – 1387). Oslo? Penning. Skaare 277, Sch XII:51.

Sverige

8. Magnus Eriksson (1319 – 1363). Penning. 1340 – 1354. HH 622, LL XXVII:A:2.
9. Magnus Eriksson (1319 – 1363). Penning. 1340 – 1354. HH 620-640, LL XXVII:A-B.
- 10-11. Magnus Eriksson (1319 – 1363). Penning. 1354 – 1363. HH 579, LL XXVIII:A:1a.
12. Albrekt av Mecklenburg (1364 – 1389). Västerås. Penning ca 1364 – 1500. LL XXXIII:A:1a.
13. Kristina (1632 – 1654). Stockholm. Öre 1635 eller 1636. SM 82.
14. Ulrika Eleonora (1719 – 1720). Stockholm. Öre 1720. SM 25 a-b.
15. Gustav III (1771 – 1792). Stockholm. 1/24 riksdaler 1778. SM 93.

Gotland

16. Visby. Gote. 1400-talet. Jfr LL XXXV:C:4-5.

Danmark

17. Erik av Pommern (1396 – 1439). Næstved/Lund. Penning ca 1400 – 1420. Galster 1972 nr 5.
18. Kristian IV (1588 – 1648). Köpenhamn. 2 skilling 1626. Hede 134.

Tyskland

19. Lübeck. Doppelschilling u. Å. (1492 – 1502). Jesse 533.

Norge, Danmark, Nordtyskland

- 20-40. Tvåsidiga mynt och brakteater från 1200-1500-talet. Dåliga + fragment.

Summa: 40 st. + fragment som är svårbestämbara.

9. KONKORDANSTABELL ÖVER 1693 ÅRS FYND

Nummer i förteckningen.	Nummer i fig.2.
1	24
2	26
3	8
4	9
5	10
6	12
7	11
8	–
9	14
10	20
11	13
12	17
13	15
14	18
15	19
16	21
17	22
18	33
19	30
20	31
21	32
22	35
23	34
24	36
25	29
26	16
27	28
28	27
29	23
30	25
31	1
32	6
33	2
34	4
35	3
36	5
37	7
38	37

